

NAPREDAK ILI SUSRET?

Jedna od riječi u suvremenom rječniku, koja je neosporno mnogo ra-
bljena jest riječ — napredak. Najviše je upotrebljavaju oni, koji ističu
relativizam historijskih mjerila savršenosti, dapače, ponajčešće upravo
radi tog zakona dinamizma i promjene samih osnovica vrednovanja.
Međutim, ako se mijenja sami standard, mjenilo, kako se može govoriti o
napretku, koji implicira zajednički standard? Što uopće znači za čovjeka
i njegovu povijest pojam napredak, progres? Mogu li se na jedinstvenost
svakog ljudskog egzistiranja, na jednkrotnost i neponovljivost onog
najdubljeg što konstituira ljudsku ličnost, primijetiti bez daljnjeg pojmovi
deducirani iz materijalnog, kvantitativnog zbiljanja oko nas? Ili postoje
ipak granice analogiji? To su neka od pitanja s kojima ćemo se pozabaviti
u ovom osvrtu. Upravo danas, kad kult tehničkog napretka prijeti da pro-
guta čovjekovu ličnost, kada većina ljudi, gonjena ovim inkubusom sve
većeg produciranja postaje dehumanizirana te se pretvara u inkarnirane
rokovnike, u stroj koji telefonira, planira, disponira i sebe neurotizira,
važnost ove problematike je neosporna a njeno rješenje urgentno za psi-
hološki balans pojedinca i sociološku ravnotežu društva.

Ponajprije nekoliko misli o analizi samog pojma napretka. Termi-
nološki i originalno, pojam je izveden iz činjenice fizičkog kretanja. Me-
đutim, to kretanje, koje implicira polaznu točku i prevaljeni put u odnosu
na nju, može biti ne samo ireversibilnog, nego i reversibilnog karaktera.
Drugim riječima, možemo se kretati li u krugu. Dakle, na samim etimolo-
škim izvorima već jedna ambivalentnost. Suvremena misao o napretku-
prema riječima Max Webera — pojavila se onda, kada se osjetila potreba
da toku ljudske povijesti, lišenom religioznog-transcendentalnog usmje-
renja, dademo ipak jedan objektivni ovozemaljski smisao (Gesammelte
Aufsätze zur Wissenschaftslehre). To bi mogli nazvati desakralizacijom
ideje napretka, koja iskonski predpostavlja cilj historijskog procesa i
ujedno otkriva smisao njegove zavisnosti od konačne svrhe egzisten-
cije. Stari korijeni ove ideje su religiozno-mesijanski. Orijentalna i hele-

nistička koncepcija kretanja povijesnog toka bila je ciklička. Preduslov za sukcesivno poimanje historijskog zbivanja nalazimo u židovsko-kršćanskoj koncepciji o stvaranju svijeta, kao ishodišnoj točki i eshatonu kao cilju, punini egzistencije. Unašanjem pojma ljudske slobode i jedinstvenosti svakog događaja u odnosu na pleromu eshatona, postavljeni su temelji za poimanje progresivnog kretanja unaprijed, napretka. Cīm se usvoji monizam bilo koje vrste, nema više historije, jer nema interakcije dviju volja u dijalogu ljubavi. Ponekad se čuje, da ova metahistorijska konstanta u samoj povijesti, koja joj daje usmjerenje i smisao, otuđuje čovjeka, lišava ga sposobnosti samousmjerenja i autokreacije. Možemo, međutim, primijetiti, da svaka imanentistička koncepcija toka povijesti, pod uslovom da ne želi u kretanju kao takvom naći svrhu i cilj ljudskog života, latentno sadrži religioznu ideju terminusa, konca, kulminacione svrhovitosti, koncepciju totaliteta, potrebu konačne sinteze kao nosioca smisla i punine. Samo taj smisao i punina jednog empiričkoiskustvenog momenta, taj imanentni apsolutum povijesti, lišava suvislosti sve ono što je tome prethodilo. Kao momenat u nizu povijesnih (ili prepovijesnih) determinacija, ta »pleroma«, radi radikalnog diskontinuiteta između nje i svega onoga što nju prethodi, ne može biti sinteza ili smisleno ostvarenje svega prethodnoga. Radi ove radikalne i neizbježne prekinutosti između te imanentno temporalne punine i onoga što joj je prethodilo, ona ne može biti punina »nečega«, nego svoj jedinstveni čin, koji kao jedinstvena determinacija postavlja samog sebe, ne kao negacija negacije, nego kao čisti bitak, samostojni bitak, Positivum, neograničena i neuslovljena Afirmacija. Za razliku od ovakvog imanentističkog apsolutuma, teocentrička koncepcija povijesti postavlja smisao historije u čitav njen tok i svaki njegov vremensko prostorni momenat, jer je svaki taj momenat jednako prožet i jednako udaljen od transcendentalnog fokusa, koji je nosilac totaliteta smisla čitave historije ali na taj način, da je u njemu sačuvana svaka partikularno-povijesna determinacija i svaki jedinstveni, kontingentni momenat. Ovako shvaćena transcendentarno-imanentna punina, koja prožimlje i osmišljava prostorno-vremenski kontinuum, a da nije time totalno iscrpljena, garantira historicitet historije i sprečava radikalni diskontinuitet postajanja na historiju i prehistoriju, od kojih ova druga nema u sebi svoj smisao, te je na taj način potpuno besmislena, nehistorijska i neshvatljiva. Čini nam se neprihvatljiv i onaj nužni rezultat integralnog naturalizma, kojeg implicitno sadržava ovakav imanentizam. Jedino apsolutum, koji je superioran nad prirodom i nad čovjekom a istovremeno ih konstituira imanentno, može riješiti dijalektiku čovjek-priroda, subjekt-objekt, spoznaja-bitak, teorija-praksa bez pada u još goru alijenciju integralnog naturalističkog monizma.

Suvremeni kult napretka, kao supstitut temeljnog smisla transcendentne usmjerenosti ljudskog života, proizlazi iz duboke čovjekove potrebe da fakticitetu realnosti suprostavi vrednovanje i normativnost. Zanimajuci vrednote kao determinante ljudske aktivnosti znači proglasiti život bezvrijednim, ali ljudski život radikalno zabacuje svaki apsurizam, negaciju smisla ljudskih čina, pa čak i onda, kada se negira metafizički finalitet kozmosa i života u njemu. Postoji, ipak, jedna temeljna zabluda,

kojoj podliježu više manje sve ove idolatrije sekulariziranog progresu. Ona se očituje u podsvijesnoj asumpciji da je napredak kao takav nužno spojen s povijesnim slijedom, tj. da napredak raste uporedo s vremenom. Pri tome se obično misli na tehnički napredak društva, koji često stoji u raskoraku s integralnim uzdizanjem i razvojem osobe u fizičkom, estetsko-intelektualnom i moralnom aspektu. Često baš ova čovjekova nutarnja praznina, njegova temeljna tjeskoba konačnog besmisla, potiče ga da traži kompenzaciju u kvantitativnom, masovnom, koleosnom i time izgubi smisao za nedimenzioniranu intenzivnost kvalitete i intimnost osobnoga. Upravo ono što je karakteriziralo mentalitet zapada kao duhovne realnosti, formirane klasičnom baštinom i kršćanskim biljegom, bio je ovaj smisao za sve ono što je maleno, za detalj. Nikakva alijenacija u apstrakciji i čistu esencijalnost, već afirmacija konkretnoga, partikularnoga, veličina sitnog i na oko beznačajnog i spremnost da se zaštiti sve ono što izgleda maleno, zapušteno, bezvrijedno. Prožet ovim duhom ekvidistantnosti svakog pojedinog momenta, pa i onog sasvim skrovitog i nereklamiranog, od punine i smisla vječnosti; poučen utjelovljenjem Boga u historiju o dragocijenosti i vječnoj reperkusiji najobičnijeg svakodnevnog susreta, baštinik kršćanske kulture otkriva jezive dubine i neizmjernu vrijednost duše gubavaca na kraju sela. Sve revolucije Evrope, na duhovnom ili političkom planu, sva epohalna otkrića proizašla su iz malih ćelija. Ne možemo zanjekati tehnički napredak, ali ni činjenicu gubitka one nutarnje, kvalitativne kompenzacije onog religioznog uvjerenja nezamjenljivosti i sudbencsnosti svakog žiška života, što su nam tako potrebni kao protuteža anonimnosti titanskih proporcija ćelika i betona. Život prestaje biti dar i postaje sve više hladna kalkulacija. Pokušava se eliminirati rizik iz života i na taj se način ubija ljubav i radost. Zaboravljamo, da je i sam razum utemeljen na riziku. Najveći je, naime, čin vjere sama tvrdnja, da naša misao može uspostaviti bilo kakav intrinsečni odnos prema stvarnosti. Gubi se osjećaj životnog poziva, jer se u buci ne može čuti glas. Kao posljedica sve mnogobrojnih sredstava vizuelnih predodžbi upotrijebljenih u pedagoške i rekreativne svrhe čovjek se odvikava od diskursivnog razmišljanja, postaje nesposobniji za trajniji napor pojmovnog analitičkog mišljenja. Stroj, to djelo ljudskih ruku i uma, prijeteći da zagospodari nad svojim izumiteljem. Naš tehnizirani svijet postaje sve više i više anoniman, hladan, objektiviziran, dok istovremeno najintimniji izrazi ljudske psihe, kao što je poezija i filozofija, postaju sve više subjektivizirani i neurotizirani. U eri omasovljavanja, briše se svaka individualna jedinstvenost i osobna distinkcija. Misaoni proces suvremenog čovjeka je izložen ambijentalnom pritisku svijesnog i podsvijesnog konformiranja sa prisvaćenim standardima. Vijek štampe i armiranog betona ruši intimnost tihog i posvećenog zakutka u ljudskoj duši. U modi su »adaptirani« ljudi klišejskih kretnji, standardiziranih mišljenja i serijskih odijela. » U tom hipermodernom svijetu budućnosti činit će se staromodnim relikvijama svi osjećaji strasti, naklonosti, misli, mašta, stvaralaštvo, uopće svaka vlastitost odnosa prema svijetu. Čovjek postaje isključivo egzaktan »znanstvenik«, poklonik činjenica i strojeva koji se razumije u sve stvari objektivnog svijeta, kojega zanima svaki šarafić stroja

i funkcioniranje svakog suvremenog mehanizma, a jedina stvar koja ga uopće ne zanima jest — on sam.« (D. Grlić — Humanizam i socijalizam). Bez sumnje, tehnološki napredak suvremenog društva može imati svoje pozitivno značenje u oslobađanju čovjeka od rada što ga otuđuje i njegovu usmjerenost prema cjelovitom proizvodnju. Tehnički napredak ima svoje mjesto u eshatološkoj koncepciji nove zemlje i novog neba. Čovjek na taj, način sudjeluje s Bogom Stvoriteljem kao duhovno i slobodno biće doprinašajući svoj udio u humaniziranju i pobožanstvenju kozmosa. Postoje povijesni razlozi ovog prevelikog maglašavanja prirodnoznastvenih dostignuća kao napredak par excellence. Propašću carstva prenijela se na nove osvajače retorsko humanistička kultura helenizma, prihvaćena i njegovana osobito u zapadnom dijelu umirućeg imperija, dok je znanstveno-filozofska struja grčke misli nastavila svoju egzistenciju pretežno u Aleksandriji. Pored mnogobrojnih prednosti ove retorske tradicije usmjerene na izučavanje lijepoga, ona ima ipak jedan bitni nedostatak u tome, što neizbježno vodi prema izvještačenosti, ukoliko je odijeljena od komponente prirodnoznastvenih disciplina. Premda naše egzaktne znanosti vuku svoj korijen iz kreativne znatiželje grčkog duha, iz onog njihovog duhovnog nemira i čežnje za slobodnim letom ljudskog uma, ipak nam je izbjegla tajna njihove genijalnosti, koja se očitovala u jedinstvenom balansu između duha i uma. Duh je simbol individualnog, neponovljivog, zasebnog, personalnog, koje u svom početku već sadržava totalitet, u samom putu, cilj. To je ono pitanje koje ne označuje tek jednu etapu prema odgovoru, već taj odgovor na neki način u sebi sadržava, jer se bez nazrijevanja odgovora, nije moglo ni postaviti. Nasuprot tome, um je simbol znanstvenog odnosa prema svemu što nas okružuje, sredstvo klasificiranja, pronalazjenja općeg u posobenom. U harmoniji ovih dviju sposobnosti sastojala se ona jedinstvena ravnoteža života (sophrosine), duboka intuicija fatalizma i grijeha spojena s zanosom življenja, sklonost prema intimnom veselju ognjišta, prijateljstva, sitnih dnevnih radosti, koja je ipak na zov momenta davala Prometeje duha. U tom rjetkom sjedinjenju duha i uma nalazio se spoj ljubavi prema universalnom i sintetičkom i munjevitih uvida u vječnost poljupeca ili stiska ruke. Naša je znanost naslijedila ovaj nemir, ali ne i ravnotežu: ona je prodrla mnogo dublje u tajne kozmosa, istražujući detalje, ali je u najlucidnijim svojim momentima samo potvrdila njihove sintetičke intuicije.

Pa ipak, pored svega toga, grčki genij nije bio prožet sviješću o napretku, barem ne u smislu, u kojem je ovu riječ prihvatila evropska kultura. Grčka ljubav prema istinitom lijepom i dobrom nije bila toliko funkcionalna i utilitaristička u svojem konkretnom aspektu. Još je uvijek bio nenarušen onaj iskonski balans između snaga tradicije i inovacije u društvu. Zatim je nadošlo kršćanstvo sa zapanjujućim perspektivama pobožanstvenja, s imperativom beskonačne savršenosti kao što je »savršen Otac koji je na nebesima«. Uspostavljena je hijerarhija vrednota: kozmos i njegovo ovladavanje podređeno je čovjeku i služi njegovom nutarnjom uzdignuću u zajednicu ljubavi s ostalim ljudima, da bi se kroz nju reflektirala Nestvorena Ljubav. Čitav fizički napredak podređuje se ljudskoj osobi, a ova nalazi svoju puninu u Bogom prožetoj zajednici

ljubavi. Jer zajednica nije protivna ljudskoj osobi, već doprinosi personalizaciji ljudske ličnosti. Zajednica je ozračje u kojem pojedinac prepoznaje drugoga kao osobu i na taj način eksteriorizira svoje vlastito unutarnje bogatstvo. Participirajući na ograničeni i sebi vlastiti način u komplementarnom strujanju i prožimanju ljubavi Božjega Trojstva, ljudska osoba nalazi adekvatan odgovor samo u drugoj osobi. Ovo uzajamno prepoznavanje, nužno kod bića koje je i samo refleksija i slika, konstituira zajednicu kao komplementarnost jednakih osoba. Postepenim gubitkom religioznog smisla života, gubio se i osjećaj ove harmonizirane usmjerenosti prema nadnaravnom cilju. Nestajalo je onog jedinstvenog kriterija napretka, iščezla je sigurnosti u konačni antiapsurd. Kršćanstvo nije davalo na kulturnom i socijalnom području konačnih i gotovih rješenja, već je djelovalo kao garancija postojanja tih konačnih suvislih sinteza i kao podstreh da naoko iluzorna nastojanja za njihovu realizaciju nisu jalova. Grandiozne vizije bezgranične sreće, jedva zamišljive grčkom umu, našle su oduška kod čovjeka koji je izgubio transcendentnu dimenziju u njegovoj bezgraničnoj gordosti da ukroti sile prirode i da ih magijski podredi. Titansko stremljenje prema božanskom životu pretvorilo se u površini plitki i sitničavi utilitarizam. Baš u ovoj ulozi znanosti i tehnike kao surogata za izgubljene perspektive božanstva, temelji se istovremeno ona nelagodnost i fascinacija suvremenog čovjeka u odnosu na njih. Izgubivši smisao za promet osobnoga, za misterij ljubavi i slobode, čovjek se je otudio: izgubio je vlastitu realnost u jednoj od svojih osobnih kreacija. Svi pokušaji da se u apoteozu tehničkog napretka nađu supstituti za izgubljeni konačni smisao egzistencije, osuđeni su od svoga početka na propast. Ne postoji napredak bez izvjesnog cilja, a kamoli immanentni cilj povijesti može biti jedino negacija svakog cilja. Suočen apsurdom postavljanja totaliteta smisla u jedan određeni povijeni momenat, »čovjek pokušava pronaći smisao u procesu koji nikada ne bi smio biti završen, jer bi time ukinuo sebe kao proces i kretanje«. Pokušava otkriti smisao života u »praktičkoj kritičnosti čovjeka prema već dostignutom, ispunjenom... u kritičkom prevladavanju svake dosadašnje kritike«. (D. Grlić. Smisao ili besmisao povijesti, Praxis br. 6, 1965.) Ovakve izjave su u najmanju mjeru vrlo problematične i koliko se ne shvate kao verbalno žongliranje predstavljaju grčeviti pokušaj pronalazačenja smisla u besmislu.

Ovaj Sizifov posao vječnog kretanja negira povijesnom toku svaku mogućnost osmišljenog usmjerenja jer negira mogućnost sadržajnog totaliteta i jedinstva. Za pojedinca on znači i dalje neprevladanu temeljnu alijenaciju partikularnog i generičkog čovjeka, jer pojedinac umire i svaka filozofija koja njega promatra kao instrumentat predredjen generičkom pojmu čovjeka u biti je nemoralna i nezadovoljavajuća. Ukoliko je čovjek vrhovna vrijednost, to mora biti svaki čovjek, u bilo kojoj epohi i bilo kojeg stupnja civilizacije ili to nije ni jedan čovjek. Ukoliko shvatimo humanizam kao temeljni kriterij povijesnog napretka, tad ili nema napretka ili taj humanizam mora posjedovati jednu nathumanu dimenziju. Da ne spominjemo prilično mutnu predodžbu o tome, što zapravo predstavlja humanizacija, o čemu svaki treći humanista

ima svoj vlastiti recept i model, moramo reći, da je sve ono, što je bitno na kraju, moralo biti osnovno već i na početku. Otkuda humanizacija kao postulat imanentnog bitka? Znači da u samom imanentnom bitku postoji rascjep između onog što jest i onog što bi moralo biti. Kako je mogao taj rascjep nastati, ako imanentna stvarnost nužno zahtijeva identitet bitka? Koja je ta historijska nužnost koja protuslovi fundamentalnom zahtjevu bitka za identitetom? Potrebu humanizacije kao zahtjeva isključivo imanentnog bitka izvoditi iz tzv. alijenacije konkretnog povjesnog čovjeka, iz njegovog otuđenja od samog sebe, značilo bi jednu nepoznamicu rješavati pomoću dviju novih. Ako ta alijenacija nije nužna, jer bitak ne može protusloviti samome sebi, onda se je čovjek voljno alijenirao. Ali tada nam imperativ humanizacije ukazuje na jednu novu dimenziju. Silazeći u dubine ljudske psihe, u taj izvor i ušće čitavog povijesnog zbivanja, koje je ujedno i konačno mjerilo svega što mi šablonski nazivamo napredak, dolazimo do one iskričave polutame, gdje u nepredvidivim bljeskovima zaplamsa srž ličnosti. Tu već nismo na tlu burze niti tvornice. Ostvarili smo na pragu matematske kalkulacije, biološko-kemijske zakone i fizičke reakcije. Nismo na području instrumentalnosti već svrhovitosti. Ne, nije tu potpuno mirno. Postoji tu jedna duboka žudnja, jedan nemir koji naslućuje. Tu je onaj skriveni izvor svih perifernih otuđenja u boli jedne sveobuhvatne, neuklonjive »alijenacije«. Na ishodištu smo jedne egzistencijalne napetosti, one strukturalne tendencije bića da sebe transcendira. To je ona konstitutivna rascijepanost, što predstavlja izvor čitavog dinamizma svijesno-voljne osobe: relacija prema drugome, osobnome Ti, po kome je čovjek iskonski biće dijaloga i prema kome on teži svakom svojom odlukom i činom izvedenim pod vidom nekog dobra. U tom polutamnem svetištu svakog pojedinog čovjeka, u aulama misterioznog zova i odgovora, iščekavaju fiktivni kriteriji napretka, kojima mjerimo tržišta i epohe, i ponovo smo suočeni sa zaboravljenim praiskonskim jednostavnostima života. Shvaćamo da riječ ima primat nad radom jer mu poklanja smisao i značaj. Intuitivno spoznajemo da sva naša žudnja i bol proističu iz toga što naša riječ ne stvara. Mi djelujemo, ali smo ipak dubinski u životu podržavani. I tada, u tom privilegiranom momentu spoznaje, biva nam jasno da smo dugo bili žrtve jedne tvako česte varke: svaki smo nemir smatrali napretkom, a nismo shvatili da je za skroviti proces sazrijevanja i oplodnje potreban period mirnog iščekivanja. Trošili smo riječi i vrijeme govoreći o planovima i ciljevima, a nismo opazili da je sam naš put već cilj.

EGO